Mayer László

A holokauszt Vas vármegyében, 1944. Körmend, Kőszeg, Szombathely

Körmend

A Magyar Zsidók Központi Tanácsának 1944. áprilisi összeírásában a körmendi kongresszusi anyahitközséghez 320 fő tartozott, 117 adózóval. Az elnöki teendőket dr. Polgár Ignác (1871–1944) nyugalmazott körorvos, míg az anyakönyvezetői feladatokat Krausz Ignác (1888–1944) látta el. Rabbival nem rendelkeztek, a hitközség három alkalmazottat foglalkoztatott. Az egyesületek közül a Chevra Kadisa (Szentegylet), a Nőegylet és a Bikur Cholim (Beteglátogató Egylet) működött.

1944. április 20-án körrendelet intézkedett arról, hogy a zsidó tulajdonos köteles saját üzletét lezárni. Az üzlethez tartozó árukészleteket és üzleti berendezéseket zár alá kellett venni, míg az élő állatokat és a romlandó árukat értékesítették. Kimutatást készítettek a Körmend községben lévő üzemekről. Elrendelték, hogy a zsidók zár alá vett műtárgyait számba kell venni. Körmenden a zsidóktól elhagyott orvosi lakásokra magánorvos nem jelentette be igényét, az összes lakást a katonaság foglalta el.

Vas vármegye alispánja telefonon kiadott körrendeletére a járási főszolgabírák és a polgármesterek május 6-án délelőtt 10 órakor Szombathelyre, a vármegyeházára voltak berendelve az 1610/1944. M. E. rendelet végrehajtásának megbeszélésére, amelyre zsidók számára vonatkozó adatokat magukkal kellett vinniük. (A 6136/1944. B. M. VII. Res. számú rendelet értelmében

László Mayer

Holokaust im Komitat Vas, 1944. Körmend, Kőszeg, Szombathely

Körmend

Laut dem Zensus des Zentralrates der Ungarischen Juden vom April 1944 gehörten 320 Personen, darunter 117 Steuerpflichtigen, zur Körmender neologen Muttergemeinde. Die präsidialen Aufgaben wurden von dr. Ignác Polgár (1871–1944), einem pensionierten Kreisarzt wahrgenommen, während für die Dienste des Matrikelführers Ignác Krausz (1888–1944) verantwortlich war. Sie hatten keinen eigenen Rabbi, die Gemeinde beschäftigte drei Mitarbeiter. Von den Vereinen waren die Chewra Kadischa (heilige Gesellschaft), der Frauenverband und der Bikur Cholim (Krankenbesuchsverein) aktiv.

Am 20. April 1944 ordnete ein Rundschreiben an, dass jeder jüdische Eigentümer sein Geschäft zu sperren hat. Der Warenbestand und die Einrichtungen der Geschäfte waren zu beschlagnahmen, während lebende Tiere und verderbliche Waren verkauft wurden. Es wurde eine Aufstellung über die sich in Körmend befindlichen Betriebe erstellt. Man ordnete an, die beschlagnahmten Kunstgegenstände der Juden in Evidenz zu nehmen. In Körmend wurden die von Juden verlassenen Ärztewohnungen durch keinen Privatarzt beansprucht, das Militär besetzte sämtliche Wohnungen.

Auf den telefonisch verfügten Runderlass des Vizegespans von Komitat Vas wurden die Bezirksoberstuhlrichter und

készített összesítés a járási létszámot 348 főben adta meg.) Az értekezleten elhangzott szóbeli utasítása alapján a járási főszolgabíró egy határozatot adott ki a zsidók lakóhelyének kijelölése ügyében. A rendelet hatálya alá tartozók csak a zsinagóga, a Széchenyi és Rábamellék utca, a gróf Apponyi és a Dienes Lajos utca által bezárt községrészen lakhattak. Erre a területre – az ott lakó keresztény családok kiköltözése után – május 12-ig kellett átköltözniük a körmendi zsidóknak és ugyanezen nap 14 óráig a járás többi községéből betelepítetteknek.

A körmendi elöljáróság ekkor már értesítette a csendőrséget a szükséges intézkedésekről. A határozat szerint a zsidók lakásában, illetve egy erre alkalmas helyiségben helyezhették el a hátrahagyott ingóságot. A lezárásért és a megőrzésért a község elöljárósága felelt. A vidékről beköltözők élő állatot nem vihettek magukkal. A főszolgabíró felhívta a figyelmet arra, hogy az átköltöztetésnél emberséges magatartást tanúsítsanak a zsidókkal szemben. A munkaszolgálatra kirendelt orvosok továbbra is a lakóhelyükön maradhattak, azonban a hozzátartozókra ez már nem vonatkozott.

1944. május 8-tól a járás területén megkülönböztető jelzés viselésére kötelezett személyek lakhelyüket csak reggel 7 órától este 19 óráig hagyhatták el. Ez a rendelkezés nem vonatkozott a zsidó származású gyakorló orvosokra és állatorvosokra, szolgálatuk ellátása idején. A gettóba költözés idején a költöztetésben érdekeltek reggel 5-től este 8 óráig távol lehettek a lakásuktól.

1944. május 16-án keltezték azt a határozatot, amelyben felhívták a körmendi Zsidó Tanácsot, hogy május 20-án déli 12 óráig állítsák fel a gettót lezáró 2 m magas palánkot. Az Apponyi Albert–Mikes Kele-

Bürgermeister für 10 Uhr am Vormittag des 6. Mai nach Szombathely, ins Komitatshaus, zur Besprechung der Durchführung der Verordnung Nr. 1610/1944. M. E., wozu sie die Daten über die Juden mit sich zu bringen hatten, beordert. (Die im Sinne der Verordnung Nr. 6136/1944. B. M. VII. Res. erstellte Aufstellung gab die Anzahl im Bezirk mit 348 Personen an.) Gemäß der im Lau|fe der Sitzung mitgeteilten mündlichen Anweisung erließ der Bezirksoberstuhlrichter einen Beschluss über die Wohnortzuweisung für Juden. Die in den Geltungsbereich der Verordnung fallenden Personen durften nur in dem von der Synagoge und den Straßen Széchenyi und Rábamellék, bzw. den Straßen gróf Apponyi und Dienes Lajos umgrenzten Ortsteil wohnen. Die Körmender Juden mussten – nach dem Auszug der bislang dort wohnenden christlichen Familien – bis zum 12. Mai bzw. die aus den anderen Bezirksgemeinden Angesiedelten bis 14 Uhr desselben Tages in diesen Ortsteil umziehen.

Zu dieser Zeit verständigte die Körmender Stadtobrigkeit bereits die Gendarmerie bezüglich der notwendigen Maßnahmen. Laut dem Beschluss konnten die zurückgelassenen beweglichen Vermögenswerte in den Wohnungen der Juden bzw. in einer dazu geeigneten Räumlichkeit untergebracht werden. Für die Sperre und die Aufbewahrung war der Gemeindevorstand verantwortlich. Die vom Lande Hereinziehenden durften keine lebenden Tiere mit sich nehmen. Der Oberstuhlrichter machte darauf aufmerksam, dass man den Juden bei der Umsiedelung ein menschliches Verhalten entgegenzubringen habe. Die zur Zwangsarbeit bestimmten Ärzte durften weiterhin an ihrem Wohnsitz bleiben, was aber für Angehörige nicht galt.

VASI SZEMLE | 2022. SONDERHEFT | **BORDER(HI)STORIES**

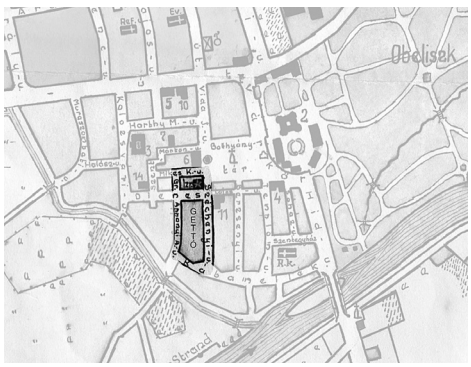

A körmendi gettó területe a település 1930. évi térképére vetítve
Die Fläche des Körmender Ghettos projiziert auf die Gemeindekarte aus dem Jahr 1930

men–Széchenyi–Rábamellék utcák határolta területről a zsidók csak rendőrhatósági engedéllyel léphettek ki. A piacon és az üzletekben a Zsidó Tanács által megbízott személyek vásárolhattak.

A járási főszolgabíró 1944. május 23-án határozatban szabályozta a körmendi gettó rendjét. Felszólította Zsidó Tanácsot, hogy a gettó két kijáratát állandóan tartsa zárva. A gettó lakóinak a Széchenyi utcai kapunál állandó őrséget kellett felállítani. Az őrök feladatát képezte a ki- és belépés ellenőrzése, valamint a tűz- és légvédelmi figyelő és riasztó szolgálat ellátása. A főszolgabíró a Zsidó Tanácsot hatalmazta fel arra, hogy tűz esetén, vagy bombatámadáskor külső segítséget kérjenek, illetve szükség szerint a gettó lakóinak lehetővé tegyék az elzárt terület elhagyását. A Zsidó Tanács kötelezettsége ilyen esetekben a mentésre, a mentőosztagok felállítására, a rend fenntartására is kiterjedt.

1944. május 23-a után a gettó területét már csak rendőrségi engedéllyel lehetett elhagyni. Ezek megvonása május végén már azt mutatta, hogy a vidéki zsidók depor-

Ab dem 8. Mai 1944 durften die zum Tragen eines Unterscheidungszeichens verpflichteten Personen ihren Wohnsitz nur von 7 Uhr morgens bis 19 Uhr am Abend verlassen. Diese Bestimmung galt nicht für praktizierende Ärzte und Tierärzte jüdischer Abstammung, während der Zeit der Wahrnehmung ihres Dienstes. Während der Zeit des Umzugs in das Ghetto durften die durch den Umzug Betroffenen von 5 Uhr morgens bis 8 Uhr abends von ihrer Wohnung fernbleiben.

Auf den 16. Mai 1944 war der Beschluss datiert, in dem der Körmender Judenrat aufgerufen wurde, eine 2 m hohe Planke zur Abschließung des Ghettos bis 12 Uhr mittags am 20. Mai aufzubauen. Die Juden durften den Ortsteil umgeben von den Straßen Apponyi Albert–Mikes Kelemen–Széchenyi–Rábamellék nur im Besitz einer polizeibehördlichen Genehmigung verlassen. Auf dem Markt und in den Geschäften durften Personen, die durch den Judenrat beauftragt wurden, einkaufen.

Die Ordnung des Körmender Ghettos wurde am 23. Mai 1944 durch den Beschluss des Bezirksoberstuhlrichters geregelt. Er forderte den Judenrat auf, die zwei Ghettoausgänge ständig geschlossen zu halten. Die Ghettobewohner waren verpflichtet, beim Tor in der Straße Széchenyi utca eine ständige Wache aufzustellen. Die Wachposten hatten die Aufgabe, den Ein- bzw. Austritt zu kontrollieren sowie den Brandschutz- und Luftabwehr-Beobachtungs- und Alarmdienst wahrzunehmen. Der Oberstuhlrichter ermächtigte den Judenrat, im Falle von Brand oder eines Bombenangriffs fremde Hilfe in Anspruch zu nehmen oder erforderlichenfalls das Verlassen des Sperrgebietes den Gettobewohnern zu ermöglichen. In solchen Fällen umfasste die Verbindlichkeit des Judenrates

A körmendi zsidók bevagonírozása a vasútállomáson, 1944. június 19.
(Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum, Körmend, Komjáthy-gyűjtemény)
Die Einwaggonierung der Körmender Juden am Bahnhof, 19. Juni 1944
(Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum, Körmend, Komjáthy-gyűjtemény)

tálása elérte a V. zónát. A június 12-én tartott munkaszolgálatos sorozás után, az 1896 és 1926 között született zsidó férfiak közül 15 főt Kőszegre vittek. A gettóba tömörített 83 férfit és 203 nőt, összesen 286 személyt – körmendi 236, a járás további 11 településéről 47 és a körmendi kórházban ápolás céljából tartózkodó három szentgotthárdi lakos – 1944. június 19-én vonaton Szombathelyre szállították.

A járásból 303-an – közülük több mint 200 körmendi – haltak mártírhalált. Akiket nem deportáltak, azok a munkaszolgálatos századokkal végigszenvedték a frontok borzalmait. Ha netán túlélték ezt, akkor a menekülő német csapatokkal együtt nyugatra hurcolták őket, hogy Ausztria va-

auch die Rettung, die Bildung von Rettungstruppen und die Aufrechterhaltung der Ordnung.

Nach dem 23. Mai 1944 durfte man das Gebiet des Ghettos bereits nur im Besitz einer polizeilichen Genehmigung verlassen. Der Entzug dieser Genehmigung Ende Mai hat bereits gezeigt, dass die Deportation ländlicher Juden die Zone V erreichte. Nach der Musterung von Arbeitsdienstlern am 12. Juni wurden 15 von den jüdischen Männern, die zwischen 1896 und 1926 geboren waren, nach Kőszeg mitgenommen. Die ins Ghetto gedrängten 83 Männer und 203 Frauen, insgesamt 286 Personen, davon 236 aus Körmend und 47 aus den weiteren 11 Gemeinden des Bezirks Körmend sowie drei

lamelyik koncentrációs táborában az ő sorsuk is a megsemmisülés legyen. A háború után körülbelül 20 – más adatok szerint 37 – túlélőről tudunk, közülük sem mindenki tért vissza.

Kőszeg

A Magyar Zsidók Központi Tanácsának 1944. áprilisi összeírásában a kőszegi kongresszusi hitközséghez 95 fő tartozott, 31 adózóval. Az elnöki teendőket Kemény Ernő (1877–1944) – március 27-től a Zsidó Tanács vezetője – kereskedő, az anyakönyvezési feladatokat Linksz Izsák (1869–1944)

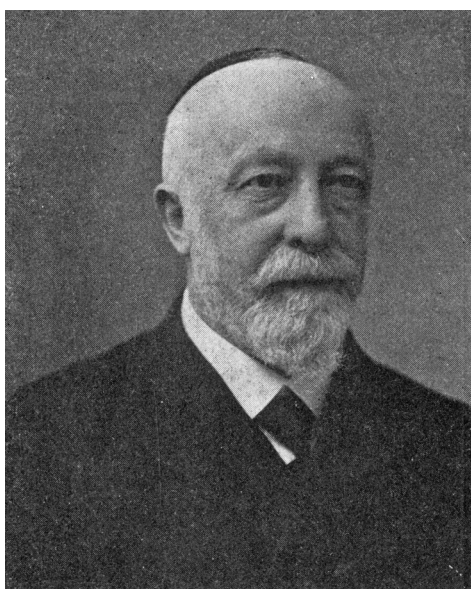

Dr. Linksz Izsák kőszegi főrabbi
(Halász Imre: Vasmegyei fejek. 2. bőv. kiad. Bp., 1934. 173. p.)
Dr. Izsák Linksz, Oberrabbiner von Kőszeg
(Halász Imre: Vasmegyei fejek. 2. bőv. kiad. Bp., 1934. 173. p.)

Personen aus Szentgotthárd, die sich im Körmender Krankenhaus zu Pflegezwecken aufhielten, wurden am 19. Juni 1944 mit dem Zug nach Szombathely transportiert.

303 Personen aus dem Bezirk, davon mehr als 200 aus Körmend, erlitten den Martertod. Diejenigen, die nicht deportiert wurden, mussten zusammen mit Arebitsdienstkompanien sämtliche Gräuel der Front durchleiden. Sollte es ihnen gelungen sein, das zu überleben, wurden sie gemeinsam mit den fliehenden deutschen Truppen nach Westen verschleppt, wo auch ihnen in einem der Konzentrationslager Österreichs die Vernichtung zuteilwurde. Nach dem Krieg waren nur 20, nach anderen Quellen 37, Überlebende bekannt, aber auch von ihnen sind nicht alle zurückgekehrt.

Kőszeg

Laut dem Zensus des Zentralrates der Ungarischen Juden vom April 1944 gehörten 95 Personen, darunter 31 Steuerpflichtigen, zur Kőszeger neologen Gemeinde. Die präsidialen Aufgaben wurden von Ernő Kemény (1877–1944), einem Händler, der vom 27. März Leiter des Judenrates war, wahrgenommen, während für die Dienste des Matrikelführung Izsák Linksz (1869–1944) verantwortlich war. Sie hatten keinen eigenen Rabbi, die Gemeinde beschäftigte zwei Mitarbeiter. Von den Vereinen waren die Chewra Kadischa (heilige Gesellschaft) und der Frauenverband aktiv.

Am 5. April sind auch die Juden von Kőszeg mit einem gelben Stern auf der Brust auf den Straßen erschienen. Am nächsten Tag begann im Sinne der Verordnung des Handelsministers die Schließung von 11 jüdischen Geschäften. Unter Bezugnahme auf die Verordnung Nr. 1610/1944.

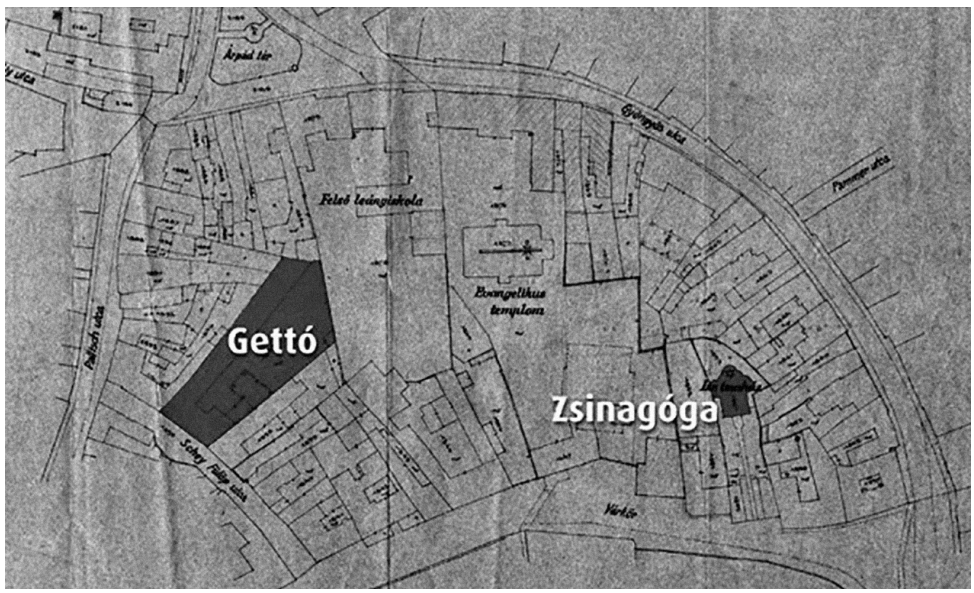

A kőszegi zsinagóga és a gettó helye a város térképén
Die Stelle der Synagoge und des Ghettos von Kőszeg auf der Stadtkarte

A kőszegi gettó lakóinak vonulása a helyi vasútállomásra (Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár 66.997)
Der Zug der Einwohner des Ghettos von Kőszeg zum örtlichen Bahnhof
(Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár 66.997)

VASI SZEMLE | 2022. SONDERHEFT | **BORDER(HI)STORIES**

látta el. Rabbival nem rendelkeztek, a hitközség két alkalmazottat foglalkoztatott. Az egyesületek közül a Chevra Kadisa (Szentegylet) és a Nőegylet működött.

Április 5-én már sárga csillaggal a mellükön jelentek meg a kőszegi zsidók is az utcákon. Másnap, a kereskedelmi miniszter rendelete értelmében 11 zsidóüzlet bezárása kezdődött meg. Május 2-án, dr. Gyöngyös Endre (1897–1970) polgármester – hivatkozva az 1610/1944. M. E. számú rendeletre és a nagymérvű lakáshiányra – kérelemmel fordult az alispánhoz, hogy a zsidók kijelölt házakba való elhelyezését rendelje el. A gettó kialakítása ügyében a végleges döntést május 6-án hozták meg. A polgármesteri véghatórozat a megkülönböztető jelzés viselésére köteles zsidók részére lakhelyül és lakásul a Schey Fülöp utca 8. szám alatti Deutsch Artúr-féle házat – a Futura cég gabonaraktáraival együtt – jelölte ki. Itt helyezték el az írottkői járásból beutalt 30 személyt is. A terület külön határ meghúzását nem igényelte, az épület udvarát és két szárnyát megfelelő magasságú, összefüggő téglafallal vette körül. A május 10-én 8 órakor kezdődő átköltözködést másnap este 8 óráig kellett befejezni.

Kopfstein Hugó 1956. augusztus 12-én összeállított névsorában a 1944. május 11-én gettóba telepítettek között 80 kőszegi és 23 járási lakos szerepel. A jegyzék további 14 személy nevét és 1944. évi foglalkozási adatait is megadja, akik már korábban bevonultak munkaszolgálatra. A gettó közrendészeti, közbiztonsági és közlekedési rendjét a rendőrkapitányság vezetője május 16-án 19 pontos rendeletben szabályozta.

A belügyminiszterhez május végén megküldött felterjesztésben a tífusz ellen beoltandó egyének száma 107 fő volt.

A június 12-én tartott sorozáson kiemelték a gettóból és a honvédlaktanyába

M. E. und den erheblichen Wohnungsmangel stellte Bürgermeister dr. Endre Gyöngyös (1897–1970) beim Vizegespan einen Antrag darauf, dass die Unterbringung der Juden in gesonderten Häusern angeordnet wird. Die endgültige Entscheidung über die Errichtung eines Ghettos fiel am 6. Mai. Der Endbescheid des Bürgermeisters sah für die zum Tragen des Unterscheidungszeichens verpflichteten Juden das Deutsch-Artúr-Haus unter der Adresse Schey Fülöp utca 8, gemeinsam mit den Getreidelagern der Firma Futura, als Wohnsitz und Wohnung vor. Hier brachte man auch die aus dem Bezirk Írottkő eingewiesenen 30 Personen unter. Das Gebiet beanspruchte erforderte keine Grenzziehung, der Hof und zwei Flügel des Gebäudes waren nämlich von einer zusammenhängenden Ziegelmauer von entsprechender Höhe umgeben. Der am 10. Mai um 8 Uhr begonnene Umzug war bis 8 Uhr abends des nächsten Tages zu beenden.

In die durch Hugó Kopfstein am 12. August 1956 zusammengestellte Namensliste waren unter den am 11. Mai 1944 ins Ghetto Eingewiesenen 80 Personen aus Kőszeg und 23 weitere Personen aus dem Bezirk aufgenommen. Das Verzeichnis umfasst den Namen und die Beschäftigungsdaten für das Jahr 1944 von weiteren 14 Personen, die bereits früher zum Arbeitsdienst eingezogen waren. Die öffentliche Ordnung, die öffentliche Sicherheit und die Verkehrsordnung des Ghettos wurde vom Leiter der Polizeidirektion am 16. Mai durch eine 19-Punkte-Verordnung geregelt.

In seiner Ende Mai dem Innenminister übermittelten Vorlage wurde die Anzahl der gegen Typhus zu impfenden Personen mit 107 angegeben.

Bei der Musterung vom 18. Juni wurden die zum Arbeitsdienst fähigen Männer

zárták a munkaszolgálatra alkalmas férfiakat. A többieket június 18-án gyalogmenetben indították a kőszegi állomásra, majd vasúton Szombathelyre szállították.

A szombathelyi gettóban elhelyezett zsidókat 1944. június 29-én a motorgyári gyűjtőtáborba kisérték – az ekkor felvett jegyzék Kőszegről 67, az Írottkői járásból 21 nevet rögzített – ahonnan hamarosan megkezdődött a deportálás.

A III. Honvéd Közérdekű Munkaszolgálatos Zászlóalj parancsnokságának, pótkeretének székhelye Kőszegen működött. Elhelyezési körletként a honvédlaktanya szolgált. 1940. december 2-án egy zsidó munkászászlóalj (600 fő) került Kőszegre, amely útépítési munkákban vett részt. További tömeges bevonulásra 1942 júniusában és novemberében; 1943. április–májusban, augusztusban; 1944 májusában került sor. A munkaszolgálatosok a laktanyában, a MÁV-üdülő fabarakkjaiban és a Hámori erdőben épített barakkokban laktak. 1944. július 5-én a munkaszolgálatos alakulatokat elszállították a városból. Újabb kb. 8000 személy érkezett december 3-án Kőszegre. A város különböző pontjain – városi téglagyár, Czeke-féle téglagyár, sörgyár, Gulner-malom – elhelyezett munkaszolgálatos férfiakat, a Kőszegen és Kőszegfalván elszállásolt zsidó rabnőket gyatra élelmezés mellett, a dermesztő hidegben sánc- és tankcsapda ásására, erődítési munkálatokra alkalmazták. A kíméletlen bánásmód, a túlerőltetett munka és a járványos betegségek következményeként az embervesztéseg kezdetben naponként 10–20, később már 20–30 fő között mozgott. A halottakat a zsidó temető kőkerítése mellett, illetve a Gubahegyen ásott tömegsírokba temették. A munkára még alkalmas férfiak és nők ezres csoportjait pedig a Birodalom más táboraiba irányították. A kőszegi táborok vég-

aus dem Ghetto herausgehoben und in die Honvéd-Kaserne eingesperrt. Die übrigen wurden im Fußmarsch zum Bahnhof von Kőszeg gebracht und von dort mit dem Zug nach Szombathely transportiert.

Man begleitete die im Ghetto von Szombathely untergebrachten Juden in das im Motorenwerk eingerichtete Sammellager (im zu diesem Zeitpunkt aufgenommenen Verzeichnis standen 67 Namen aus Kőszeg und 21 Namen aus dem Bezirk Írottkő), wo bald bald die Deportation begann.

Der Sitz der Kommandantur bzw. des Ersatzkaders der III. Honvéd-Arbeitsdienst-Bataillon von allgemeinem Interesse befand sich in Kőszeg. Als Unterbringungsbereich diente die Honvéd-Kaserne. Am 2. Dezember 1940 gelangte eine jüdische Arbeitsdienst-Bataillion (600 Personen) nach Kőszeg und beteiligte sich an Straßenbauarbeiten. Weitere massenhafte Einrücken erfolgten im Juni und November 1942, im April-Mai bzw. August 1943 und im Mai 1944. Die Arbeitsdienstler wohnten in der Kaserne, den Holzbaracken des Erholungsheims der Ungarischen Eisenbahnen und den im Hámori-Wald errichteten Baracken. Die Arbeitsdienst-Verbände wurden am 5. Juli aus der Stadt abtransportiert. Weitere etwa 8.000 Personen kamen am 3. Dezember nach Kőszeg. Die an verschiedenen Punkten der Stadt, im städtischen Ziegelwerk, im Czeke-Ziegelwerk, in der Brauerei, in der Gulner-Mühle, untergebrachten Arbeitsdienstler und die in Kőszeg bzw. Kőszegfalva untergebrachten weiblichen jüdischen Gefangenen wurden bei eiserner Kälte beim Graben von Schanzen und Panzersperren und Befestigungsarbeiten eingesetzt. Als Folge des rücksichtslosen Umgangs, der Überanstrengung sowie von Seuchen betrug der Menschenverlust täg-

VASI SZEMLE | 2022. SONDERHEFT | **BORDER(HI)STORIES**

leges kiürítésére 1945. március 22–25. között került sor, a fogolycsoportokat menetoszlopba rendezve indították a határ felé.

A kőszegi táborok áldozatainak egy részét (2500 fő) 1947 tavaszán exhumálták és Budapesten, a rákoskeresztúri temetőben hantolták el.

A munkaszolgálatot és a deportálást a kőszegi hitközségből 16-an élték túl.

Szombathely

A Magyar Zsidók Központi Tanácsának 1944. évi áprilisi összeírása a szombathelyi kongresszusi anyahitközség körülbelüli lélekszámát 1800 főben adta meg, ebből 653-an adóztak. A dr. Pápai Hugó (1868–1944) elnök vezetése alatt álló hitközség 10 alkalmazottat foglalkoztatott és elemi iskolát, szeretetházat, népkonyhát tartott fenn. Az anyakönyvvezetői feladatokat dr. Horovitz József (1880–1952) főrabbi látta el, rabbiként dr. Hirschler Árpád (1911–1944) hitoktató rabbi tevékenykedett. Az egyesületek közül a Nőegylet, a Leányegylet, az Izrealita Jótékony Egylet és a héber tanfolyam működött. A Frey Sámuel (1875–1944) elnök, Benedikt M. Márk (1858–1944) főrabbi – mint anyakönyvvezető rabbi – és Gestetner Gusztáv (1895–1944) rabbi irányította ortodox anyahitközséghez 1068 fő tartozott, ebből az adófizetők száma 199 volt. A 12 személyt alkalmazó hitközség intézményi hátterét az elemi iskola, a Chevra Kadisa (Szentegylet), a Nőegylet és Stadler Károly-féle jótékonysági alapítvány biztosította.

A zsidóság kényszerlakhelyre telepítésének jogi hátterét az 1610/1944. számú miniszterelnöki rendelet teremtette meg. Vármegyei végrehajtásának irányelveit május 6-án, a polgármesterek, a járási főszolgabírák, a csendőrség és a rendőrség vezelich zwischen 10 und 20 und später bereits zwischen 20 bis 30 Personen. Die Toten wurden entlang der Steinmauer des jüdischen Friedhofs bzw. in den Massengräbern auf dem Hügel „Gubahegy" begraben. Die noch arbeitsfähigen Männer und Frauen wurden in Tausender-Gruppen in andere Lager des Reichs abtransportiert. Die endgültige Räumung der Lager in Kőszeg erfolgte zwischen dem 22. und 25. März 1945, die Gefangenengruppen wurden in Marschkolonnen eingeteilt und Richtung Grenze geführt.

Ein Teil der Opfer des Lagers von Kőszeg (2500 Personen) wurde im Frühling 1947 exhumiert und in Budapest, im Friedhof Rákoskeresztúr, beerdigt.

Aus der Kőszeger Gemeinde überlebten insgesamt 16 Personen den Arbeitsdienst und die Deportation.

Szombathely

Der Zensus des Zentralrates der Ungarischen Juden vom April 1944 bezifferte die etwaige Mitgliederanzahl der Szombathelyer neologen Muttergemeinde auf 1800 Personen, mit 653 Steuerpflichtigen. Die Gemeinde unter der Leitung des Präsidenten dr. Hugó Pápai (1868–1944) beschäftigte 10 Mitarbeiter und unterhielt eine Grundschule, ein Altenheim und eine Volksküche. Die Aufgaben des Matrikelführers wurden vom Oberrabbiner dr. József Horovitz (1880–1952) wahrgenommen und als Rabbiner war der Religionslehrer und Rabbiner dr. Árpád Hirschler (1911–1944) tätig. Von den Vereinen waren der Frauenverband, der Mädchenverein, der Israelitische Wohltätigkeitsverein und der hebräische Sprachkurs aktiv. Zur orthodoxen Muttergemeinde, die vom Präsidenten

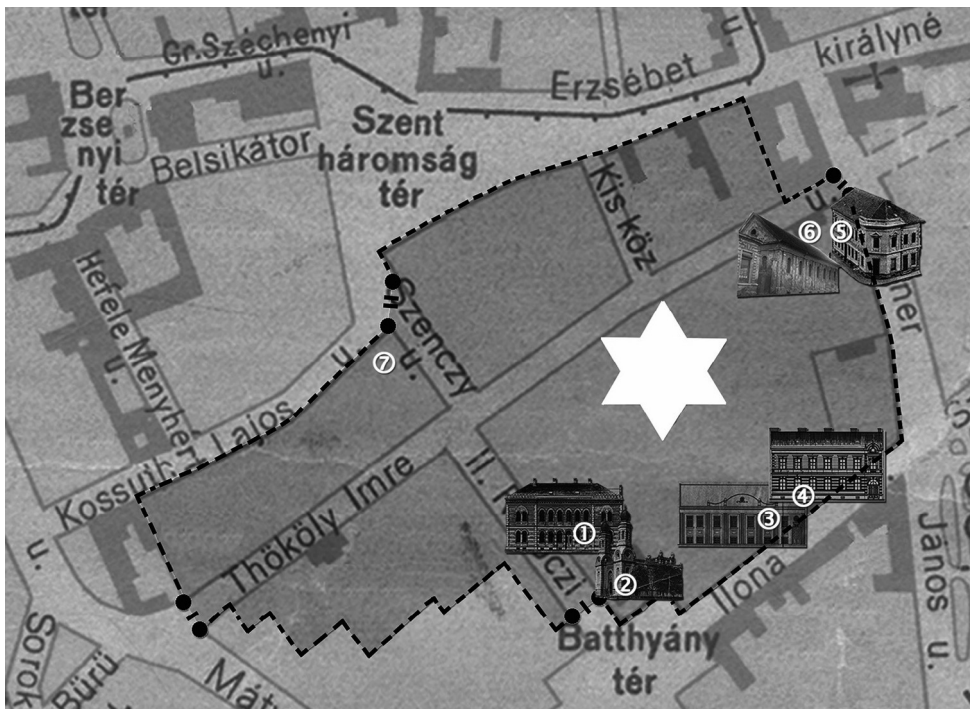

A szombathelyi gettó területe
Jelmagyarázat: 1. neológ községház, 2. neológ zsinagóga, 3. aggokháza, 4. neológ elemi iskola, 5. ortodox iskola, 6. ortodox zsinagóga, 7. Zsidó Tanács székhelye, - - - a gettó határvonala, ●I● vészkijárat, ●II● gyalogos- és teherkapu
Das Gebiet des Ghettos von Szombathely
Zeichenerklärung: 1. neologes Gemeindehaus, 2. neologe Synagoge, 3. Altenheim, 4. neologe Grundschule, 5. orthodoxe Schule, 6. orthodoxe Synagoge, 7. Sitz des Judenrates, - - - Ghettogrenze, ●I● Notausgang, ●II● Tor für den Fußgänger- und Frachtverkehr

tőinek jelenlétében, Tulok József (1892–1967) alispán elnökletével, a vármegyeházán tartott értekezleten dolgozták ki. Május 8-án került kiadásra Mészáros Hugó (1892–1969) polgármester véghatározata, amely értelmében a város és a Szombathelyi járás zsidóit befogadó gettót a belvárosban alakították ki. A Sabaria vendéglő, a villamostelep és a Rákóczi Ferenc utca 14. számú ház nem tartozott a kijelölt területhez. A falakkal nem övezett részeket 3 m magas deszkapalánkkal

Sámuel Frey (1875–1944), dem Oberrabbiner M. Márk Benedikt (1858–1944) – als matrikelführender Rabbiner – und dem Rabbiner Gusztáv Gestetner (1895–1944) geleitet wurde, gehörten 1068 Personen mit 119 Steuerzahlenden. Den institutionellen Rahmen der 12 Mitarbeiter beschäftigenden Gemeinde bildeten die Grundschule, die Chewra Kadischa (heilige Gesellschaft), der Frauenverband und die Károly-Stadler-Wohltätigkeitsstiftung.

VASI SZEMLE | 2022. SONDERHEFT | **BORDER(HI)STORIES**

vették körül a Zsidó Tanács költségén, a gyalogos- és teherforgalom lebonyolítására pedig egy kisebb és egy nagyobb kaput létesítettek a Szenczy utcai torkolatnál.

Az átköltöztetés lebonyolításáért a Zsidó Tanács felelt. A naponta reggel 5 órától este 8 óráig tartó „átcsoportosítást" május 12-én, este 8 óráig be kellett fejezni. A költözési menetrend alapján 926 család – a 2615 fő 780 lakás 1950 lakószobáját ürítette ki – vonult új lakóhelyére, ahová minimális berendezési tárgyaikat és holmijukat vihették csak magukkal. A hátrahagyott ingóságokról hárompéldányos leltárt készítettek. Elhelyezésükre nemcsak a szobákat, de a műhelyeket, üzlethelyiségeket is felhasználták. Az 1200 család számára a gettó falai között szülőotthont, aggokházát, kórházat és járványkórházat rendeztek be; a kikeresztelkedett, de zsidónak számító személyeket egy tömbben szállásolták el, ugyanitt biztosítottak helyet istentiszteleteik megtartására is. (Az április 4-ei névjegyzékben 101 római katolikus, 17 református és 10 evangélikus szerepelt.) A zsúfoltságot tovább fokozták a vármegyeszékhelyre csendőrjárőr kiséretében május 11-én megérkező járási – 18 településről összesen 87 fő – zsidók. A beköltözés befejezését a kitartó esőzés mellett egy alkalommal légiriadó késleltette, további csúszást eredményezett, hogy a kitelepülni kényszerülő keresztények – 165 család – nem kapták meg időre új lakásaikat. Így a gettósítási folyamat csak május 14-én, vasárnap zárult.

A május 16-án kiadott rendőrkapitányi rendelet értelmében a gettó területét a bentlakók vasár- és ünnepnapokon nem hagyhatták el. Hétköznap a Zsidó Tanács által kijelölt beszerzési csoport 50 tagja a megadott utcákban intézhette a bevásárlásokat, fél 12-től 13 óráig. A zárt területet elhagyó

Den Rechtsahmen für die Verweisung der Juden in Zwangswohnsitze schuf die Verordnung des Ministerpräsidenten Nr. 1610/1944. Die Richtlinien zur Durchführung auf Komitatsebene wurden im Rahmen einer Besprechung am 6. Mai im Komitatshaus, in der Anwesenheit der Bürgermeister und der Bezirksoberstuhlrichter sowie der Leiter der Gendarmerie und der Polizei, unter Vorsitz von Vizegespan József Tulok (1892–1967), erarbeitet. Der Endbescheid des Bürgermeisters Hugó Mészáros (1892–1969) kam am 8. Mai zur Veröffentlichung, wonach das Ghetto für die Juden aus dem Bezirk Szombathely in der Innenstadt errichtet wurde. Das Restaurant Sabaria, das Elektrizitätswerk sowie das Haus unter der Adresse Rákóczi Ferenc utca 14 gehörten nicht zur ausgewiesenen Fläche. Die nicht ummauerten Bereiche hat man mit einer 3 m hohem Planke – auf Kosten des Judenrates – umgeben, und zur Abwicklung des Personen- und Güterverkehrs wurden sowohl ein kleines als auch ein großes Tor an der Straßenmündung Szenczy utca errichtet.

Für die Abwicklung des Umzugs trug der Judenrat die Verantwortung. Die tägliche „Umlagerung" zwischen 5 Uhr morgens und 8 Uhr abends war bis zum 12. Mai um 8 Uhr abends abzuschließen. Laut dem Zeitplan des Umzugs zogen 926 Familien zu ihrem neuen Wohnsitz (2615 Personen räumten 1950 Wohnzimmer von 780 Wohnungen), wohin sie nur minimale Einrichtungsgegenstände und Habseligkeiten mit sich nehmen durften. Über die zurückgelassenen beweglichen Gegenstände nahm man ein Inventar in dreifacher Ausfertigung auf. Zu ihrer Unterbringung nahm man nicht nur Zimmer, sondern auch Werkstätten und Geschäftsräume in Anspruch. Für 1200 Familien richtete man

zsidók keresztény magánházakat, nyilvános- és szórakozóhelyeket nem látogathattak; villamos igénybevétele és telefon használata tilos volt számukra. A gettó belső rendészeti feladatait az éjjel–nappal szolgálatot teljesítő és a Zsidó Tanács felügyelete alá tartózó biztonságiak (gettórendőrség) látták el. 2 hét múlva még szigorúbb intézkedésekre került sor: a gettóból már élelmiszer-vásárlás céljából sem lehetett kilépni; megszünt a befelé irányuló postai küldemények kézbesítése; az ellenőrzés után továbbított nyílt levelezőlapokon kívül nem engedélyezték semminemű csomag, pénz, távirat vagy ajánlott levél feladását. A rendőrkapitányság – büntetések kilátásba helyezése mellett – felhívta a belépésre jogosult keresztények és hatósági személyek figyelmét, hogy zsidókkal a hivatalos tevékenységükön túl ne érintkezzenek, tőlük se üzenetet, se csomagot át ne vegyenek.

Az ellátási gondokat tovább fokozta, hogy május 22-ét követően a Javadalmi Hivatal közegei rendőri kisérettel több alkalommal razziát tartottak, amely során nagy mennyiségű élelmiszert, készpénzt, nemesfémet, gyógyszert és textilanyagot koboztak el.

A kényszerlakhelyen élők száma napról napra változott. Csökkenésükhöz vezetett az 1896 és 1926 között született férfiaknál végrehajtott munkaszolgálatos sorozás – május 30-án például 156-an vonultak be Kőszegre. Közülük 15 főt alkalmatlanság címén visszaküldtek Szombathelyre.

A zsúfoltságot a gettóban tovább növelte a Nagykanizsáról indított zsidó szállítmányból május 18-án kiemelt 22 orvos, gyógyszerész és mérnök beköltözése. A német és magyar hatóságok utasítására a Zsidó Tanács több alkalommal, más–más

innerhalb der Ghettomauer ein Entbindungsheim, ein Altenheim, ein Krankenhaus und ein Epidemiekrankenhaus ein; die zum Christentum konvenrtierten aber dennoch als Jude geltenden Personen wurden blockweise untergebracht, und der Ort bot auch Platz für Gottesdienste. (Im Namensverzeichnis vom 4. April waren 101 römisch-katholische, 17 reformierte und 10 evangelische Personen angegeben.) Die Überfüllung verschlimmerte sich noch weiter, als am 11. Mai die Juden aus dem Bezirk, insgesamt 87 Personen aus 18 Gemeinden, in Begleitung einer Gendarmerie-Streife in Szombathely angekommen waren. Der Abschluss des Einzugs war neben anhaltenden Regenfällen einmal auch durch einen Fliegeralarm verzögert, und zu einer weiteren Behinderung führte der Vorfall, als die zur Aussiedlung gezwungenen Christen, 165 Familien, ihre neuen Wohnungen nicht rechtzeitig zugeteilt bekommen haben. Damit konnte die Errichtung des Ghettos nur am 14. Mai, einem Sonntag, abgeschlossen werden.

Im Sinne der Verordnung des Polizeipräsidenten durften die Insassen das Gebiet des Ghettos an Sonn- und Feiertagen nicht verlassen. 50 Mitglieder der Beschaffungsgruppe, die durch den Judenrat benannt wurden, waren berechtigt, an Wochentagen in bestimmten Straßen die Einkäufe zwischen 11:30 und 13 Uhr zu verrichten. Christliche Privathäuser, öffentlich zugängliche und Vergnügungsstätten durften von Juden, die das Sperrgebiet verließen, nicht besucht werden, ihnen war auch die Inanspruchnahme der Straßenbahn und des Telefons untersagt. Ein dem Judenrat unterliegender und Tag und Nacht aktiver Sicherheitsdienst (die Ghettopolizei) nahm die internen polizeilichen Aufgaben des Ghettos wahr. Nach zwei Wochen folgten

VASI SZEMLE | 2022. SONDERHEFT | **BORDER(HI)STORIES**

A szombathelyi gettóból bevonult 103/302. vegyes munkaszolgálatos század 17 fős csoportja. Lesencetomaj, 1944. augusztus (SZZSH Fotógyűjt.)
Die 17 Mann starke Gruppe der aus dem Ghetto von Szombathely eingerückten gemischten Arbeitsdienstkompanie 103/302. Lesencetomaj, August 1944 (SZZSH Fotógyűjt.)

szempont alapján készített névjegyzéket a gettóban elhelyezettekről. Az április 4-ei állapotokat tükröző összeállítást június 16-án egy újabb követte, amely 2490 személy – ebből szombathelyi 2388, járási 68 – adatait (név, születési hely és időpont, anyja neve, lakcím) sorolta fel. Az elhelyezési és ellátási problémákat tovább fokozta, hogy megkezdődött a vidéki zsidóság egyes csoportjainak Szombathelyre szállítása. Elsőként, június 16-án, a Sopron vármegyei Beledről érkeztek 300-nál többen; majd 18-án Kőszegről 103-an; másnap Szentgotthárdról 100 fő felett, Körmendről 286-an; 20-án Vasvárról valószínűsíthetően 266-an kerültek a szombathelyi gettóba.

noch strengere Maßnahmen: man durfte das Ghetto nicht einmal zum Einkauf von Lebensmittel verlassen; die Zustellung der eingehenden Postsendungen wurde eingestellt und außer von kontrollierten offenen Postkarten genehmigte man keine Absendung von Paketen, Geld, Telegrammen oder eingeschriebenen Briefen. Beim Inaussichtstellen einer Strafe machte die Polizeihauptmannschaft die zugangsberechtigten Christen und Behördenmitglieder darauf aufmerksam, dass sie außerhalb ihrer amtlichen Tätigkeit mit Juden nicht verkehren bzw. von ihnen weder Nachrichten noch Pakete entgegennehmen sollen.

Die Versorgungsprobleme wurden noch dadurch verschärft, dass die Beamten

A június 22-én, Siófokon tartott értekezleten véglegesítették az V. zóna zsidóinak koncentrálására és deportálására vonatkozó terveket, azaz a terület zsidótlanítását, a gettólakók gyűjtőtáborba, majd Németországba szállítását. Vas vármegyében Szombathelyen és Sárváron került sor gyűjtőtábor felállításásra. A vármegyeszékhely fogadta a körmendi, a kőszegi, a szentgotthárdi, a szombathelyi, a vasvári és a beledi gettó előzetesen 3600 főre kalkulált létszámát. A június 29-én, reggel 5 órakor kezdődő és július 3-án 21 óráig tartó akció forgatókönyve összehangolta a magyar közigazgatási hatóságok, a katonai és csendőri egységek, továbbá a német SS erők tevékenységét. A szombathelyi III. csendőrkerület osztály-, alosztály- és szárnyparancsnokait Orbán László ezredes június 25-én kelt, mellékletekkel és a karhatalmi parancsnokok részére kiadott munkalappal ellátott, szigorúan bizalmas parancsában tájékoztatta a zsidók munkatáborba szállításának közeli időpontjáról és az elvégzendő feladatokról. A 3 napos előkészítést Szombathelyen Zsidegh Ferenc alezredes és dr. Csáki József százados irányította Fördős Kálmán rendőrfogalmazó közreműködésével. Az akcióban résztvevő karhatalmi erőt a muraszombati (ma: Murska Sobota, Szlovénia) szárny őrseiről (40 fő) és a tanászlóalj oktatóiból, hallgatóiból vezényelt (60 fő) csendőrök, illetve 30 rendőr alkotta. A fegyveresek június 29-én, kora reggel körülzárták a gettót. Az álmukból felriasztott embereknek rövid idő állt rendelkezésükre, hogy holmijaikat összeszedjék. Az 50 kg-os kézipoggyász a 14 napra elegendő szárazélelem mellett ágyneműt, takarót, matracot, tisztító- és mosdószert, lábast és csészét tartalmazhatott. A rajtuk lévő ruházaton kívül a csomagba még egy–egy tartalék

der Dotationsbehörde mit polizeilicher Begleitung nach dem 22. Mai mehrere Razzien durchführten und dabei eine große Menge an Lebensmittel, Bargeld, Edelmetall, Medikamente und Textilien beschlagnahmten.

Die Anzahl der an einem Zwangswohnsitz wohnenden Personen änderte sich von Tag zu Tag. Zu einem Rückgang führten die Arbeitsdienstler-Musterungen unter den zwischen 1896 und 1926 geborenen Männern; so rückten zum Beispiel am 30. Mai 156 Personen nach Kőszeg ein. Aufgrund von Untauglichkeit schickte man 15 Personen nach Szombathely zurück.

Die Überfüllung im Ghetto verschlimmerte sich noch weiter, als am 18. Mai 22 Ärzte, Pharmazeuten und Ingenieure, die aus dem von Nagykanizsa abgefahrenen jüdischen Transport herausgehoben wurden, eingezogen sind. Auf Anweisung der deutschen und ungarischen Behörden stellte der Judenrat mehrmals, jedes Mal aufgrund von verschiedenen Kriterien, ein Namensverzeichnis über die im Ghetto Untergebrachten auf. Nach der Aufstellung über den Zustand vom 4. April folgte am 16. Juni eine neue, die die Daten (Name, Geburtsort und -datum, Name der Mutter, Wohnadresse) von 2490 Personen, davon 2388 aus Szombathely bzw. 68 aus dem Bezirk, enthielt. Die Probleme der Unterbringung und der Versorgung wurden noch dadurch erschwert, dass man begann, einzelne Gruppen des Landjudentums nach Szombathely zu transportieren. Als Erstes, am 16. Juni, kamen mehr als 300 Personen aus der Gemeinde Beled im Komitat Sopron, dann, am 18., kamen 103 aus Kőszeg, und am Folgetag mehr als 100 aus Szentgotthárd und 286 aus Körmend, und am 20. gelangten wahrscheinlich 266 Personen in das Ghetto von Szombathely.

VASI SZEMLE | 2022. SONDERHEFT | **BORDER(HI)STORIES**

munkaruha, fehérnemű, felsőkabát és lábbeli került. A kézműiparosok, orvosok, bábák legszükségesebb szerszámaikat és műszereiket is kötelesek voltak maguknál tartani. Az összeállításban nem szerepelhetett rizs, babkávé, szeszesital, gyufa, dohány, borotva, illetve írásra és levelezésre alkalmas eszköz. A böröndökkel, hátizsákokkal felszerelt zsidókat ezután a kiemelő járőrök kisebb egységekre bontották, majd az egyes csoportokat négy csendőr a neológ elemi iskolában kialakított ellenőrző helyekre kísérték. A 17 „kopasztó bizottság" munkáját 40 fegyveres biztosította, az ellenőrzésre várakozókra további négy rendfenntartó ügyelt. A csomagok és a személyek átvizsgálásában két bizalmi egyén vett részt, a hárompéldányos bűnjeljegyzéket két irnok vezette. A személyi motozás a férfiaknál a ruházatra terjedt ki. A nőket meztelenre vetkőztették és a bábaképző kirendelt növendékei gumikesztyűs kézzel a legintimebb testrészeket is átvizsgálták elrejtett értékek után kutatva. (A közösség módosabb tagjait a neológ hitközség székházában és a Zanati úti óvoda épületében, a „megköpesztőnek" vagy „pénzverdének" nevezett külön eljárás során, többnapos kínvallatással kényszerítették eltitkolt vagyonaik felfedésére.) A kopasztáson átesetteket hat járőr vonultatta az ideiglenes gyűlekezőhelyre, ahonnan az egészségeseket 80–100 fős csoportokban, gyalogmenetben; az idősebbeket és járásrra képteleneket pedig honvédelmi munkaszolgálat címén igénybevett szekereken indították a gyűjtőtáborba.

Ide került az összes zsidó nemre, korra és egészségügyi állapotra való tekintet nélkül. A június 29-ei listán a szombathelyi, kőszegi, körmendi, vasvári, szentgotthárdi és beledi gettó egykori lakói; a korábban a szombathelyi köz- és Emberbaráti kór-

Die Pläne zur Konzentrierung bzw. Deportation der Juden in Zone V, nämlich der Entjudung des Gebietes, dem Transport der Ghettoeinwohner in Sammellager und später nach Deutschland, wurden während der am 22. Juni in Siófok abgehaltenen Besprechung abgeschlossen. Im Komitat Vas kam es in Szombathely und Sárvár zur Aufstellung von Sammellagern. So empfang der Komitatssitz Szombathely die Insassen aus den Ghettos der Städte Körmend, Kőszeg, Szentgotthárd, Szombathely, Vasvár und Beled, deren Anzahl im Vorhinein auf 3600 geschätzt wurde. Das Drehbuch der am 29. Juni um 5 Uhr begonnenen und bis 21 Uhr am 3. Juli dauernden Aktion koordinierte die Tätigkeit der ungarischen Verwaltungsbehörden, der Militär- und Gendarmarie-Einheiten sowie der SS-Kräfte. In seinem streng vertraulichen Befehl vom 25. Juni mit Anlagen und den für die Kommandanten der Ordnungskräfte ausgestellten Arbeitsblättern teilte Oberst László Orbán den Abteilungs, -Unterabteilungs – und Flügelkommandanten des III. Gendarmariebezirks von Szombathely den nahen Zeitpunkt und die bevorstehenden Aufgaben im Zusammenhang mit dem Abtransportieren der Juden in Arbeitslager mit. Die 3 Tage lange Vorbereitung wurde in Szombathely von Oberstleutnant Ferenc Zsidegh und Hauptmann dr. József Csáki unter Mitwirkung von Polizeikonzipient Kálmán Fördős geleitet. Die sich an der Aktion beteiligenden Ordnungskräfte setzten sich wie folgt zusammen: Gendarmen von den Posten des in der heutigen slowenischen Stadt Murska Sobota (damals Teil Ungarns unter den Namen Muraszombat) stationierten Flügels (40 Personen) sowie die von der dortigen Lehrbataillon hinkommandierten Lehrkräfte und Schüler (60 Personen) bzw. 30 Polizisten. Am frühen Morgen des 29.

Gyalogmenet a gettóból a gyűjtőtáborba (SZZSH Fotógyűjt.)
Fußmarsch aus dem Ghetto in das Sammellager (SZZSH Fotógyűjt.)

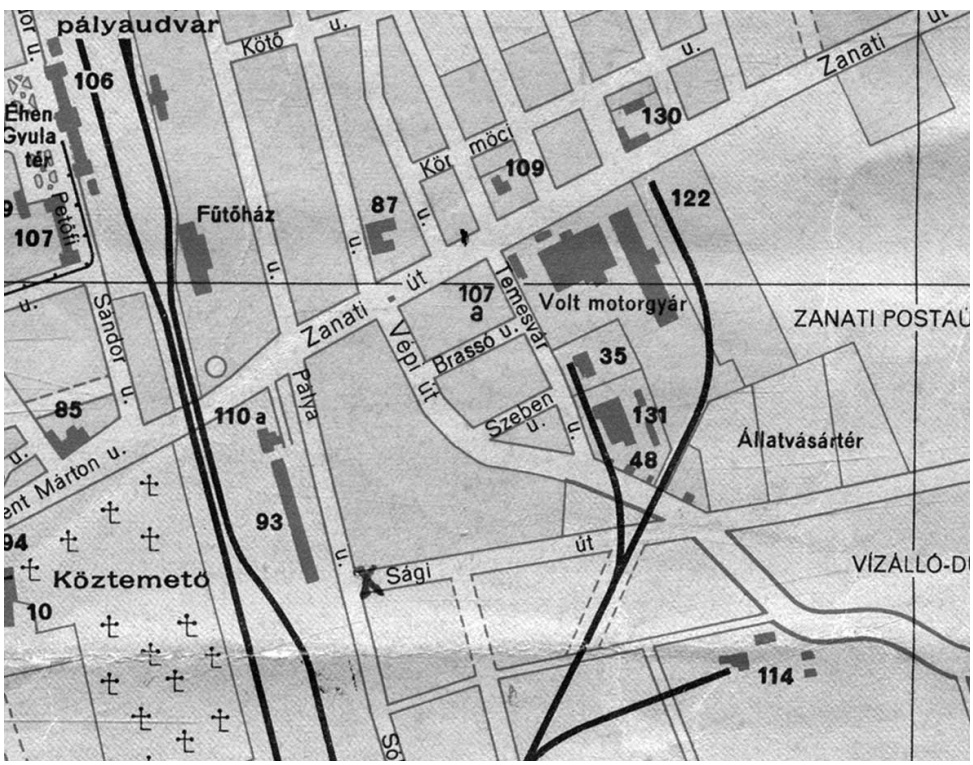

A volt Mayer-féle motorgyár a város 1942. évi térképén
Das ehemalige Mayer-Motorenwerk auf der Stadtkarte von 1942

VASI SZEMLE | 2022. SONDERHEFT | **BORDER(HI)STORIES**

házban ápoltak; a családokhoz kihelyezett betegek; a Vasszilvágyon és Kenyeriben mezőgazdasági munkát végzők és a fogdában tartottak szerepeltek, összesen 3766 fővel. (Ferenczy László csendőr alezredes június 30-ai eseményjelentésében a szombathelyi gyűjtőtábor és berakó állomás várható létszámát 3609 személyben adta meg, amelyből 609 zsidót Sárvárra akartak irányítani.)

A gyűjtőtábor helyszínének – az egykori Mayer-féle motorgyár területe – kiválasztásában döntő szempont lehetett, hogy a gettótól nem nagy távolságra lévő üzem iparvágánnyal összeköttetésben állt a teherpályaudvarral; a közel 20 éve nem működő gyártelep lezárása és őrzése kis ráfordítással, rövid idő alatt megoldhatóvá vált; nagysága pedig alkalmassá tette többezer fő befogadására. Az egymás után érkező csoportok először a hiányos tetőzetű és kitört ablakú üzemcsarnokokat foglalták el, majd egyre többen kényszerültek az udvaron letelepedni. Az elszállásolás mellett újabb problémát jelentett, hogy a területen nem állt rendelkezésre víz és villanyáram, megfelelő számú vécé. A rekkenő hőségben a vízhiányt a városi öntöző autóval néhány alkalommal beszállított ívóvíz enyhítette. A tábori illemhely ügyét sebtében felállított, nyitott latrinákkal kívánták megoldani, amely a fertőzésveszély növekedésével és elviselhetetlen bűzzel járt. Az embertelen körülmények, a hiányos élelmezés – a motorgyári tartózkodás idején a városi hatóságok kétszer osztottak meleg ételt, de ebből csupán néhány százan kaptak – miatt a 60 év felettieknél bekövetkező halálesetek száma napról napra emelkedett.

A gyűjtőtábor lakóinak deportálása július 3-án kezdődött el. Ekkor a zsidók egy körülbelül 400–500 fős csoportját vagonírozták be, akiket Sopronon keresztül szállítottak Auschwitzba. A fennmaradókat

Juni umschlossen die Bewaffneten das Ghetto. Aus ihrem Traum aufgeschreckt stand den Menschen nur eine kurze Zeit zur Verfügung, ihre Habseligkeiten zusammenzuraffen. Das konnte neben 50 kg Handgepäck und Trockennahrung für 14 Tage Bettwäsche, Decke, Matratze, Reinigungs- und Toilettenartikel, Kochtöpfe und Tassen umfassen. Außer den Kleidungsstücken, die sie gerade trugen, kamen eine Reserve-Arbeitskleidung, Leibwäsche, Gehrock und Schuhe in das Paket. Handwerker, Ärzte und Hebammen waren verpflichtet, ihre notwendigsten Werkzeuge bzw. Instrumente bei sich zu halten. Von der Zusammenstellung waren jedoch Reis, Bohnenkaffee, alkoholhaltige Getränke, Streichholz, Tabak, Rasiermesser bzw. Schreib- und Korrespondenzmittel ausgenommen. Die mit Koffer und Rucksack ausgestatteten Juden wurden von den aushebenden Streifenbeamten in kleinere Gruppen geteilt, dann begleiteten vier Gendarmen die einzelnen Gruppen zu den in der neologen Grundschule eingerichteten Kontrollpunkten. 40 Bewaffneten sicherten die Arbeit der 17 „Rupferkomitees" und weitere vier Ordner bewachten die auf die Kontrolle Wartenden. Bei der Durchsuchung von Paketen und Personen wirkten zwei Vertrauenspersonen mit, das in dreifacher Ausfertigung aufgenommene Beweisstückverzeichnis wurde von zwei Schreibern geführt. Bei Männern umfasste die Leibesvisitation die Kleidungsstücke. Frauen wurden nackt ausgezogen und Schülerinnen des Hebammeninstituts durchsuchten mit Händen in Gummihandschuhen ihre intimsten Körperteile nach versteckten Kostbarkeiten. (Im Rahmen des Vorgangs, den man entweder „Schälen" oder „Prägestätte" nannte, zwang man die wohlhabenden Gemeindemitglieder während ei-

1 nappal később, július 4-én, egy 47 marhavagonból – a 23. és az utolsó kocsiban az őrség utazott – álló szerelvénybe terelték. A vonat július 5-én 3103 fővel haladt át Kassán. A kevés élelemmel és elegendő ívóvíz nélkül indított szállítmányból az út során többen meghaltak, illetve megörültek, a „túlélők" velük összezárva érkeztek a végállomásra, az auschwitzi haláltáborba.

Szakirodalom · Literatur

Bajzik Zsolt – Mayer László – Végső István: Vas vármegye. In: A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája. 2. köt. Szerk. Randolph L. Braham; közrem. Tibori Szabó Zoltán. H. n., [2007.] 1250–1291. p.

Balázs Edit: Pannon értékek nyomában: a körmendi zsidó közösség. Kőszeg, 2021. 226 p.

Baljós a menny felettem. Vallomások a szombathelyi zsidóságról és a soáról. S. a. r., szerk., a jegyzeteket és a bevezetőt írta Balázs Edit, Katona Attila. Szombathely, 2001. 287 p.

Források a szombathelyi gettó történetéhez, 1944. április 15–1944. július 30. Összeáll. Mayer László. Szombathely, 1994. 352 p., 1 térk. (Vas megyei levéltári füzetek; 7.)

Harsányi László: A kőszegi zsidók. Bp., 1974. 259 p. (A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái; 6.)

Magyarországi zsidó hitközségek, 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. Közzéteszi Schweitzer József. 1. rész. Adattár. A–B. [köt.] S. a. r. Frojimoner mehrtägigen Folterung im neologen Gemeindehaus und dem Gebäude des Kindergartens in der Straße Zanati út zur Preisgabe ihrer Wertgegenstände.) Sechs Streifenbeamte begleiteten die dem Verfahren des „Schälens" unterzogenen Personen zum provisorischen Sammelplatz, von wo man die Gesunden in 80- bis 100er-Gruppen im Fußmarsch, und die Älteren und Gehunfähigen auf Wagen, die aus dem Rechtsgrund Arbeitsdienst zwecks Landesverteidigung in Anspruch genommen wurden, in das Sammellager losschickte.

Hierher kamen alle Juden, unabhängig ihres Geschlechts, Alters oder Gesundheitszustands. Auf der Liste vom 29. Juni standen die ehemaligen Einwohner der Ghettos von Szombathely, Kőszeg, Körmend, Vasvár, Szentgotthárd und Beled; die ehemaligen Patienten des öffentlichen und philanthropischen Krankenhauses und diejenige, die in Vasszilvágy und Kenyeri eine landwirtschaftliche Arbeit ausführten bzw. die unter Arrest standen, insgesamt 3766 Personen. (In seinem Ergebnisbericht vom 30. Juni bezifferte Polizei-Oberstleutnant László Ferenczy die voraussichtliche Anzahl im Sammellager und der Verladestelle von Szombathely auf 3609 Personen, wovon man 609 Juden nach Sárvár abtransportieren wollte.)

Bei der Auswahl des Ortes für das Sammellager (das Gebiet des ehemaligen Mayer-Motorenwerkes) konnten entscheidende Aspekte gewesen sein, dass das unweit vom Ghetto liegende Werk über ein Industriegleis mit dem Güterbahnhof in Verbindung stand sowie dass die Sperrung und die Überwachung der etwa 20 Jahre zuvor stillgelegte Industrieanlage mit geringem Aufwand und in kurzer Zeit gelöst werden konnte und dass sie aufgrund ihrer Größe für tausende Menschen Platz bieten

vics Kinga. Szerk. Komoróczy Géza. Bp., 1994. 351–352., 356–357., 674–677. p. (Hungaria Judaica; 6.)

Mayer László: Holocaust, 1944. A vasvári gettó. = Vasi Honismereti Közlemények, 1994. 2. sz. 34–38. p.

Szemtől szemben. Képek a szombathelyi zsidóság történetéből. Eye to eye. With the history of Szombathely's Jewish community. Írta, szerk. Kelbert Krisztina; szakmai munkatárs Mayer László. Szombathely, 2016. 653 p.

konnte. Die nacheinander eintreffenden Gruppen besetzten zunächst die Fabrikshallen mit löchrigem Dach und gebrochenen Fenstern, später konnten sie sich nur mehr auf dem Hof niederlassen. Außer der Unterbringung kam noch ein weiteres Problem hinzu: auf dem Gebiet standen kein Wasser, kein Strom und keine WCs in entsprechender Anzahl zur Verfügung. Der Wassermangel in der drückenden Hitze konnte mit dem mithilfe des Sprengwagens der Stadt einige Male gelieferten Trinkwasser verringert werden. Die Angelegenheit der Lagertoilette wollte man mit eilends aufgestellten offenen Latrinen, die eine stärkere Ansteckungsgefahr und einen unerträglichen Gestank mit sich brachten, lösen. Aufgrund der unmenschlichen Umstände und der mangelhaften Verpflegung (während des Aufenthaltes im Motorenwerk teilten die Behörden täglich zweimal warmes Essen aus, wovon aber nur einige hundert etwas bekamen) stieg die Anzahl der Todesfälle bei Menschen über 60 Jahre von Tag zu Tag.

Die Deportation der Einwohner des Sammellagers begann am 3. Juli. An diesem Tag waggonierte man eine Gruppe von etwa 400–500 Juden ein, die über Sopron nach Auschwitz transportiert wurden. Man hat die übrigen einen Tag später, am 4. Juli, in einen Zug aus 47 Viehwaggons, im 23. und dem letzten Waggon reisten die Wachen mit, getrieben. Der Zug fuhr über Kassa (die heutige Stadt Košice in der Slowakei) mit 3103 Personen. Aus dem mit wenig Nahrung und ohne ausreichendem Trinkwasser losgeschickten Transport starben bzw. verloren den Verstand viele während der Fahrt, mit ihnen zusammengesperrt erreichten die „Überlebenden" die Endstation, das Todeslager Auschwitz.